
М. ЛЮБЧЕНКО

*асистент кафедри теорії та історії
держави і права Полтавського юридичного
інституту Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого,
кандидат юридичних наук*

УДК 340.1:81

Мова і право: питання співвідношення

Статтю присвячено характеристиці взаємозв'язку мови як ідеального відображення світу та права. Розкрито значення терміносистем як особливого прояву функціонування мови. Проаналізовано основні вимоги до мови права (адекватність, детермінованість, лапідарність, формальність, функціональність).

Ключові слова: мова, право, терміносистеми, юридичний текст, комунікація.

Питання виявлення, аналізу й опису, а зрештою й конструювання юридичної мови як самодостатньої семантичної системи набуває для сучасної юриспруденції все більшого значення, адже «право є вежею, побудованою мовою» [1, с. 4]. Саме мова виступає засобом формулювання юридично значущих положень, які завдяки формалізації перетворюються на дієвий механізм регулювання поведінки людини. І від того, наскільки логічно несуперечливим, лінгвістично недвозначним, семантично і лексично точним є викладення думки «законодавця», залежить не тільки ефективність правореалізації, а й довіра до права в цілому.

Особливості взаємозв'язку мови і права здавна цікавлять мовознавців і правознавців. Розвиток нових засобів комунікації, становлення процесу правової інтеграції й гармонізації у країнах Європейського Союзу, процес адаптації законодавства України до вимог європейського права є тими факторами, які ще більше актуалізують вказану проблематику й привертають значну увагу до питань міжмовної комунікації у сфері права [2, с. 123]. Підтвердженням цього є те, що останніми десятиліттями зацікавленість питаннями мови права та її різними аспектами значно зросла, що навіть привело до появи відносно самостійної дисципліни, яка перебуває

на стику між мовознавством та правознавством, – «юридичної лінгвістики» (Ю. Ф. Прадід) або «юрислінгвістики» (Н. Д. Голєв), або навіть «юридичного термінознавства».

Опубліковано багато дисертацій та монографій, присвячених дослідженню зазначеного питання. Це, зокрема, роботи С. П. Хижняка, Н. А. Власенко, Т. В. Губасвої, А. Н. Шепелева, А. Ф. Черданцева, О. В. Малокової, Д. І. Милославської, Д. В. Чухвичева та ін. В Україні свої праці цій проблематиці присвятили такі автори, як І. О. Биля-Сабадаш, В. Д. Титов та С. Е. Зархіна, Н. В. Артикуца, С. П. Кравченко, М. Б. Вербенец, С. А. Толста, П. М. Балтаджи, Т. С. Подорожна, З. А. Тростюк, І. А. Тітко та ін. Крім того, дослідженням різних аспектів цієї проблематики займалися такі автори, як П. М. Рабінович, Ю. М. Тодика, М. І. Панов, А. П. Гетьман, С. П. Погребняк, Л. І. Чулінда, О. Ф. Скаун, О. В. Капліна, С. Головатий, Ю. Зайцев та багато інших. Однак, незважаючи на наявні дослідження з цієї проблематики, все ще залишається значна кількість питань, що стосуються мови права та вимог, яким вона має відповідати, які потребують проведення ґрунтовних досліджень.

До основних завдань статті належать: аналіз взаємозв'язку й взаємообумовленості мови та права; характеристика мови як універсального засобу об'єктивації думок, спілкування та передачі інформації; встановлення ролі терміносистем як особливого прояву функціонування мови; дослідження мови права й спеціальних вимог до неї.

Загальновідомо, що реальний, фізичний світ є єдиним, але його ідеальні картини різноманітні. У процесі їх утво-

рення задіяно багато зовнішніх чинників, які зумовлюють формування окремих ідеальних парадигм. І тут надзвичайно важливу роль відіграє мова. Вона є другою сигнальною системою людини, в якій звуки членороздільної мови із засобу вираження емоцій поступово перетворилися на засіб позначення речей, їх властивостей і відношень і почали виконувати функцію навмисного повідомлення. Поряд з інформацією про зовнішній світ, яку людина отримує за допомогою першої сигнальної системи, разом із мовою вона набула ще одного каналу зв'язку зі світом, який дав можливість відображати останній в узагальненій формі мовних знаків. Людина набула здатності знати те, що безпосередньо сама могла не відчувати. Мова внесла новий принцип у роботу центральної нервової системи і стала потужним засобом розвитку людської свідомості. У людини виник принципово новий тип психічного розвитку. Саме із цими властивостями мови пов'язані слова М. Хайдеггера про те, що сутність людини виявляється у мові [3, с. 127].

Мова – це основний засіб передачі будь-якої інформації. Вона являє собою певне поєднання знаків, символів, кодів тощо (за порівнянням Л. Вітгенштейна, мова – як скриня з інструментами: там є молоток, зубило, сірники, цвяхи, шурупи, клей – і все це зібрано разом не випадково) [4, с. 12].

Найпоширеніше й доступне визначення поняття «код» подано у словнику іншомовних слів: код розуміється як система символів для передавання, обробки й зберігання (запам'ятовування) різної інформації або як ключ до способу шифрування чи розшифрування тексту [5,

с. 219]. Слово є знаком, що містить інформацію. Зазвичай цей знак має звукову, письмову або мисленнєву форму.

Крім того, *мова забезпечує об'єктивацію всіх думок, тобто є зовнішньою формою для будь-якого можливого змісту*: за словами Томаса Гоббса, головним призначенням мовлення є трансформація «потягу з наших думок» у «потяг слів» [6, с. 21]. Декількома роками пізніше цю думку продовжив не менш відомий мислитель Джон Локк, вказавши, що непростим, але необхідним завданням є подолання притаманної мові неоднозначності, що надасть можливість розглядати мову як чудовий зв'язок, який тримає суспільство разом, а також спільний канал, за допомогою якого передаються знання від однієї людини до іншої, від нинішнього покоління до наступного [7, с. 420].

Мова як головний засіб спілкування обслуговує всі сфери суспільно-політичного, офіційно-ділового, наукового та культурного життя. О. О. Реформатський визначає мову як найважливіший засіб людського спілкування. Без мови людське існування неможливе, а без спілкування не може бути і суспільства, а тим самим і людини. Без мови не може бути і мислення, тобто розуміння людиною дійсності і себе в ній [8, с. 15]. Тому важко перебільшити значення мови для будь-якої людини, суспільства, держави. Як висловився І. Огієнко (митрополит Іларіон), мова – це наша національна ознака, у мові – наша культура, сутність нашої свідомості. Вивчення мови має величезне значення. Воно, як писав В. Д. Катков, привчає людину до аналізу її власних думок та сприяє пізнанню неї

самої себе. Ми не зможемо ані навчитися послідовно мислити, ані адекватно розуміти себе та інших людей, якщо не зробимо наше мовлення-мислення предметом особливої уваги й вивчення. Тому, продовжував автор, мовознавство, нерозривно пов'язане з логікою, є найважливішою із наук для будь-якої людини, не тільки вчених будь-яких спеціальностей. Особливо ж важливо для тих, хто, подібно до юриста, має так багато справ з абстракціями [9, с. 15, 16].

Особливим проявом функціонування мови є *терміносистеми*, які через відносну закритість термінологічного поля і його співвіднесеність із певною сферою людської діяльності складаються з відносно легко встановлюваної кількості номінативних одиниць. Поняття, що знаходять вираз у термінах, ґрунтуються на реальності, специфічно реформованій і такій, яка поглиблена науковим знанням, вольовим фактором, розвитком творчих, естетичних та інших потреб, пов'язаних із різними формами прояву культурного життя і діяльності людей (мистецтво, література тощо) [10, с. 16].

Правове регулювання суспільних відносин не є винятком. У сфері правовідносин існує особлива мова як *знакова система, що служить засобом прояву думок, професійного спілкування юристів, засобом передачі професійної (правової) інформації*. Ця знакова система включає в себе спеціальні юридичні терміни, що мають особливий правовий зміст, і називається мовою права, або юридичною мовою. У межах цієї семантичної системи визначають дві семантичні категорії: висловлювання,

імена (загальні, одиничні, абстрактні, конкретні) та юридичні терміни («право», «закон», «правопорушення», «злочин», «покарання» і т. д.), які мають специфічний зміст і предметно-галузеве значення. Національна юридична терміносистема співвіднесена з правовою системою України та визначається як субмова, що відтворює активні процеси та тенденції до створення правової системи європейського простору.

Більше того, мова права є одним із найбільш своєрідних комунікативних кодів, які традиційно використовуються в інституціональному середовищі. За образним висловлюванням Т. В. Губасової, «в юридичній мові зафіксована професійна картина правового світу», а саме право «являє собою особливо цікаву форму життя». Право навіть за своїм походженням пов'язане з мовою – воно об'єктивується в мові та через мову пізнається, воно оперує «правилами, убраннями у форму правової мови» [11, с. 12].

Загалом право можна вважати специфічною знаковою системою з вербальних і невербальних правових знаків, що функціонують у певному соціокультурному просторі, а тому демонструють чітку соціально-ціннісну детермінованість цієї системи. Мовні правові знаки є проявом ціннісно навантаженої лексики, що відтворює найбільш значущі пріоритети правової спільноти, представляє волю суспільства, формує відповідні соціальні цінності у його членів, а отже, й орієнтири правової політики держави. Немовні правові знаки також мають ціннісне навантаження, адже формують у суспільстві загальноприйнятні знакові образи

людини через її професійну зайнятість, стиль життя, манеру поведінки і т. д., моделюють стереотипи бажаної, дозволеної та забороненої поведінки, створюють правову символіку, що має всі шанси перерости в символічні артефакти й національні архетипи, за якими розпізнаватимуть державу. Основним джерелом надходження і формування таких правових знаків є соціум, тому є всі підстави вважати, що право має соціально-ціннісну зумовленість, а суспільство – правову. Причому ця соціально-ціннісна сутність права розкривається через його власну цінність (як необхідний продукт людської діяльності), особистісну цінність для людини (як критерій і градаційна шкала моделей правової поведінки) та інструментальну цінність для суспільства (як фіксатор і регулятор суспільно значущих міжсуб'єктних відносин) [12].

Н. В. Артикуца визначає мову права як функціональний різновид літературної мови з характерними лінгвостилістичними та структурно-жанровими ознаками, обумовленими специфікою правової сфери та комунікативно-професійними потребами в ній [13, с. 156]. Мова права не може істотно відрізнятися від літературної мови, адже головне призначення права – регулювання відносин між людьми, тому воно має бути об'єктивовано в такій мові, яка буде зрозумілою для людей – учасників суспільних відносин.

У той самий час *мові права притаманні певні специфічні особливості*, які і вирізняють її з-поміж загальнолітературної мови. До таких особливостей, які одночасно із цим є і вимогами до неї,

належать: офіційність, ясність, точність, однозначність, повнота змісту, логічна послідовність, аргументованість, чіткість структури викладу, настаново-інформативний (директивний) характер правових приписів, кодифікованість, узагальненість, суворота нормативності на всіх мовних рівнях, високий ступінь стандартизації (термінології і синтаксичних конструкцій: усталених зворотів, формул, кліше), стилістична однорідність, нейтральність (беземоційність), стабільність засобів вираження, відсутність індивідуально-авторських рис [13, с. 155]. Крім того, у переважній більшості випадків юридична мова має певне, хоча і досить мінливе, коло постійних користувачів, до якого входять насамперед професійні юристи, але водночас вона призначена і для необмеженого кола осіб. Одночасно юридична мова служить засобом спеціальної, інтелектуально-правової комунікації. Вона не створена для повсякденного спілкування людей, і її використання відбувається тільки у випадках зіткнення з правом. Також слід відзначити, що юридичній мові властиві особливі, відмінні об'єкти фіксації (наприклад, законодавчі або судові акти).

На підставі викладених вище особливостей *юридичної мови* в спеціальних дослідженнях пропонується її розуміння як *логічної системи словесного вираження думки, за допомогою якої описується право і його прояви, що характеризується наявністю специфічної термінології, особливих об'єктів фіксації і певним колом постійних користувачів та служить засобом інтелектуально-правової комунікації* [14, с. 74].

Уже давно набула статусу тривіальної істини про те, що формулювання права повинні бути визначеними й однозначними. Цей постулат, який прийшов із глибини століть, ставить цілком конкретні завдання і перед юристами, і перед лінгвістами. Знов-таки, той самий Дж. Локк ще наприкінці XVII ст. підкреслював надзвичайну важливість однозначного застосування використовуваних слів у мовленні. Мислитель проводив паралель між обміном словами й ідеями, з одного боку, і комерційною торгівлею – з другого: той, хто використовує одне й те саме слово в різних значеннях, схожий на продавця, який намагається продати одну й ту саму річ декілька разів [7, с. 420].

Юридичний текст як один із зовнішніх виявів ідеальної (правової) картини (картини належного) реального (фізичного) світу більше, аніж будь-який інший, має бути точним за своїм змістом і зрозумілим як посвяченому, тобто учаснику дискурсивного співтовариства, так і непосвяченому. Неналежна лінгвістична якість юридичних текстів перешкоджає розумінню і без того складних правових ідей, підриває довіру до права в цілому. У той самий час не можна піддаватися спокусі поставити рівень правової культури суспільства в залежність від якості юридичної мови. Остання є мінімально необхідною умовою належного правового регулювання, але, безумовно, недостатньою. «Мова не може сама по собі гарантувати соціальний порядок, вона вимагає наявності доброї волі з боку самих учасників суспільних відносин і їх корегування, у разі потреби,

з боку суверена. Відсутність такої доброї волі або соціального контролю робить досконалість юридичної мови марною. Лінгвістична частина соціального договору є продовженням обопільної взаємозалежності між членами громади» [1, с. 420].

Юридичне функціонування мови – особливе середовище, в якому існують свої внутрішні закономірності, що складаються у правотворчих і правозастосовних процесах, набувають формалізації в джерелах права або поступово отримують визнання в юридичній практиці. Воно визначається низкою факторів як лінгвістичного (внутрішні тенденції розвитку системи в синхронному й діяхронному планах, економія мовних засобів), так і екстралінгвістичного порядку (причини соціального, політичного, ідеологічного характеру тощо) [15, с. 96].

Особлива якість юридичної мови обумовлена тим, що антиномічне буття природної мови, стихійність законів її існування, польовий устрій семантики мовних одиниць заходять у суперечність із приписуваним імперативом юридичних текстів і жорсткою семантизацією мовних одиниць, що використовуються в юридичній мові. Можна навіть зустріти порівняння вивчення юридичної мови із вивченням мови іноземної [11, с. 19]. Специфіка юридичного дискурсу полягає у високому рівні варіативності фахової специфіки, аргументаційних технологій, особливостей реалізації суб'єкта дискурсу тощо.

З огляду на названу специфіку правова доктрина виробила низку *вимог до мови права*:

адекватність – юридична мова має реально відображати наявну державно-правову дійсність. Кожний юридичний термін, кожна юридична категорія повинні бути як зовнішнім відображенням змісту державно-правових явищ або соціальної практики, так і точно, достовірно передавати зміст кожного поняття;

детермінованість – кожна юридична категорія проектується на інші юридичні категорії. Однак така детермінованість має не однобічний і лінійний характер, а є взаємопов'язаною. Значення юридичної термінологічної категорії не може бути сприйняте без праворозуміння інших юридичних категорій. Логічний взаємозв'язок в юридичному мовному обороті – така сама норма, як наявність логіки в самому праві, тому що, відображаючи право зовні, юридична мова відтворює і відображає властивості самого права;

лапідарність – стиль юридичної мови сухий і короткий. Зайві мовні символи не тільки не мають сенсу і не відображають зміст юридичної мови, а й знижують сприйняття значення юридичної термінології. Юридична мова відтворює лише фактичну основу певних обставин і правові (у більш вузькому значенні – законодавчі) обґрунтування цих фактів. Стислість юридичної мови – це її функціональна необхідність;

формальність юридичної мови зумовлюється формальністю самого права – кожний термін, кожна категорія при юридичному тлумаченні можуть бути тільки однозначними і не повинні припускати подвійного значення;

функціональність – функції юридичної мови полягають не тільки в тому,

щоб точно і правильно визначити сенс державно-правових явищ, а й у тому, щоб спроектувати його в соціальне середовище, надати йому прикладного значення і зробити засобом спілкування, в першу чергу у професійній юридичній діяльності.

Отже, все викладене дозволяє зробити такі висновки:

– мова та право тісно пов'язані між собою, більше того, право без мови існувати не може. У сфері правовідносин існує особлива мова як знакова система, що служить засобом прояву думок, професійного спілкування юристів, засобом передачі професійної (правової) інформації;

– з одного боку, мова права не повинна істотно відрізнятися від загальнозвичайної мови, адже вона розрахована на широке коло користувачів, але з другого – вона має відображати правову дійсність, тому повинна відповідати певним вимогам, які вирізняють її з-поміж загальнозвичайної мови;

– правова доктрина виробила такі основні вимоги до мови права: адекватність, детермінованість, лапідарність, формальність, функціональність;

– наведені вимоги, що висувуються правовою доктриною до юридичної мови, яскраво свідчать: важливою складовою мови права є юридична термінологія.

Список використаних джерел

1. Hutton Ch. Language, Meaning and the Law / Christopher Hutton. – Edinburgh University Press, 2009. – 244 p.
2. Алимов В. В. Юридический перевод: Практический курс. Английский язык / В. В. Алимов. – 3-е изд., стереотип. – М. : КомКнига, 2005. – 160 с.
3. Синюта Л. Л. Мова як фактор правового поліцентризму / Л. Л. Синюта // Наук. вісн. Дніпропетр. держ. ун-ту внутр. справ. – 2012. – № 2. – С. 126–131.
4. Витгенштейн Л. Лекции и беседы об эстетике, психологии и религии / Л. Витгенштейн ; пер. с англ. В. П. Руднева. – М. : Дом интеллект. кн., 1999. – 127 с.
5. Степанов Ю. С. В трехмерном пространстве языка: Семиотические проблемы лингвистики, философии, искусства / Ю. С. Степанов ; отв. ред. В. П. Нерознак. – Изд. 2-е. – М. : Кн. дом «ЛИБРОКОМ», 2010. – 336 с.
6. Hobbes T. Leviathan / Thomas Hobbes. – Oxford : Oxford University Press, 1998. – 118 p.
7. Locke J. An Essay Concerning Human Understanding / John Locke. – Ontario : Batoche Books, 2001. – 776 p.
8. Реформатский А. А. Введение в языковедение : учебник / А. А. Реформатский ; под ред. В. А. Виноградова. – М. : Аспект Пресс, 1996. – 536 с.
9. Катков В. Д. К анализу основных понятий юриспруденции / В. Д. Катков. – Харьков : Унив. тип., 1905. – 462 с.
10. Хижняк С. П. Юридические терминосистемы как особые фрагменты языковой картины мира / С. П. Хижняк // Совр. лингвист. и метод.-дидакт. исслед. – 2013. – № 2. – С. 15–27.
11. Любченко М. І. Юридична термінологія: поняття, особливості, види : монографія / М. І. Любченко. – Х. : ТОВ «ВИД-ВО ПРАВА ЛЮДИНИ», 2015. – 280 с.
12. Зархіна С. Е. Мова права як предмет філософсько-логічного аналізу (історичний аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12 / С. Е. Зархіна ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2005. – 20 с.
13. Артикуца Н. В. Мова права та її вивчення студентами юридичних спеціальностей у вищих навчальних закладах України / Н. В. Артикуца // Культура народів Причорномор'я. – 2004. – Т. 2, № 49. – С. 155–157.

14. Туранін В. Ю. Феномен юридичної мови: концептуалізація проблеми / В. Ю. Туранін // Вісн. Харк. нац. ун-ту внутр. справ. – 2013. – № 2 (61). – С. 73–79.
15. Василенко В. А. Языковой статус юридического термина: специфика перевода / В. А. Василенко // Вестн. Самар. юрид. ин-та. – 2013. – № 3 (11). – С. 93–97.

Стаття надійшла до редакції 12.05.2015.

Любченко М. Язык и право: вопросы соотношения

Статья посвящена характеристике взаимосвязи языка как идеального отображения мира и права. Раскрыто значение терминосистем как особенного проявления функционирования языка. Проанализированы основные требования к языку права (адекватность, детерминированность, лапидарность, формальность, функциональность).

Ключевые слова: язык, право, терминосистемы, юридический текст, коммуникация.

Lyubchenko M. Language and Law: Issue of Correlation

Peculiarity of inter connection of language and law has long been of interest for linguists and lawyers. Development of new means of communication, process of establishment of legal integration and harmonization in the countries of the European Union, approximation of legislation of Ukraine to the requirements of the European law are those factors which have even more actualized the specified problems and draw considerable attention to the issues of inter lingual communication in the field law. Interest to the issues of the language of law and its different aspects has risen noticeably for the last decades which even has resulted in origin of a relatively independent discipline which is located at the junction between linguistics and law – «legal linguistics» or even «legal terminology». Many theses and studies devoted to the research of the noted issue have been published. In particular, here are works by S. P. Hizhniak, N. A. Vlasenko, T. V. Gubarieva, A. N. Shepelev, A. F. Cherdancev and etc. In Ukraine, such authors as I. O. Bilia-Sabadash, V. D. Titov and S. E. Zarhina, N. V. Artykutsa, S. P. Kravchenko, M. B. Verbeniets, P. M. Baltadzhii, T. S. Podorozhna, Z. A. Trostyuk and others also devoted their works to these problems.

Main tasks of the article include analysis of interconnection and interdependence of language and law; description of the language as a universal means of objectification of ideas, communication and information transfer; determination of a role of the term system as a special manifestation of language functioning; research of the language of law and special requirements to it.

Language is a main means of transfer of any information, universal means of objectification of ideas as well as communication. In the field of legal relationships, there is a special language as a sign system which serves as a means of ideas demonstration of ideas, lawyers' professional communication, a means of transfer of professional (legal) information. This sign system includes special legal terms which have a special legal meaning and is called a language of law or legal language. In the special studies, it has been suggested to understand the language of law as a logical system of verbal expression of ideas by which law and its manifestations are described, that is characterized with presence of specific terminology, special objects of fixing and a certain circle of permanent users and serves as a means of intellectual legal communications. It is characterized with certain specific features which distinguish it among the general language, in particular: formality, clarity, accuracy, unambiguity, completeness of content, logical sequence, argumentativeness, clearness of presentation structure, prescriptive informing (directive)

nature of legal regulations, codification, generalization, strict normativity of all the language levels, high degree of standardization, stylistic homogeneity, neutrality (unemotionality) etc. Main requirements to the language of law are such as adequacy, determination, lapidary, formality, functionality.

Thus, summarizing, it should be noted that language and law are closely connected, moreover, law can not exist without language. In the field of legal relationships, there is a special language as a sign system which serves as a means of demonstration of ideas, lawyers' professional communication, a means of transfer of professional (legal) information. The legal doctrine has produced such basic requirements to the language of law as adequacy, determination, lapidary, formality, functionality. Legal terminology is an important component of the language of law.

Keywords: language, law, terminological, legal text communication.